

วิธีวิทยาสำหรับศึกษามิติทางวัฒนธรรมของการพัฒนาที่ยั่งยืน⁽¹⁾

ดร.กาญจนา แก้วเทพ

พฤศจิกายน 2537

วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป

จิตใจยอมเปลี่ยนแปลง

กระบวนทัศน์เปลี่ยนไป

วิธีวิทยาใหม่ก็เป็นเรื่องจำเป็น

กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาและการวิจัย

เมื่อสามทศวรรษก่อน เมื่อพูดถึง "การพัฒนา" นั้น สิ่งที่มีการประเมินหรือการศึกษาวิจัยต้องการจะรู้มากที่สุดก็คือ "ผลลัพธ์หรือผลกระทบ" จากการพัฒนาที่เป็นอย่างไรบ้าง เป็นไปตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ได้วางเอาไว้หรือไม่ แต่ทว่าในปัจจุบันนี้ ประสบการณ์ความเป็นจริงได้ให้บทเรียนบางประการแก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง และได้ขยายคำถามออกไปให้ยาวไกลขึ้นว่า "ผลลัพธ์หรือผลกระทบนั้น (แม้แต่กิจกรรมการพัฒนาเอง) จะมีความยั่งยืนยาวนานเพียงใด"⁽²⁾

การเคลื่อนย้ายจุดเน้นหนักของการตั้งคำถามเรื่องการพัฒนานั้น เกิดขึ้นพร้อมกับกระแสการเปลี่ยนจุดเน้นหนักในการทำงานวิจัยเช่นเดียวกัน จากคำถามเดิมที่ว่า "งานวิจัยชิ้นนั้นมีความเป็นเลิศทางวิชาการหรือเปล่า" ก็เปลี่ยนมาเป็นคำถามที่ว่า "แล้วเราจะนำผลการวิจัยไปใช้ในภาคปฏิบัติได้อย่างไร"

สำหรับกระบวนทัศน์ใหม่ของการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งมีองค์ประกอบย่อยหลายๆตัวนั้น หนึ่งในองค์ประกอบย่อยที่สำคัญก็คือ **รูปแบบและเนื้อหาของความสัมพันธ์ระหว่าง "การพัฒนา" กับ "ชาวบ้านผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนา"** สำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ชาวบ้านจะต้องมีการรับรู้และมีความรู้สึกที่ว่า "ตนเองเป็นเจ้าของการพัฒนานั้น" นี่นำมาสู่แนวคิดสำคัญของกระบวนการทำงานพัฒนา คือการมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation)

1. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "เครื่องมือใหม่สำหรับกระบวนทัศน์แห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน" จัดโดย

คณะกรรมการวิจัยวัฒนธรรม กรุงเทพมหานคร สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และสมาคมวิจัย

เชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย วันที่ 21 พฤศจิกายน 2537 ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตีพิมพ์ใน สังคมพัฒนา ปีที่ 23: ฉบับ 1-2 / 2538 สภาคณาจารย์แห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

2. ในที่นี้ผู้เขียนได้ใช้ความหมายของคำว่า "ยั่งยืนยาวนาน" ในลักษณะแคบจำกัดอยู่เพียงแค่ "ผลที่เกิดจากการพัฒนาเท่านั้น" แต่ความหมายของ "การพัฒนาที่ยั่งยืน" ยังกินความได้กว้างขวางกว่านี้

อย่างไรก็ตาม ความหมายและการนำไปปฏิบัติของแนวคิด "การมีส่วนร่วมของประชาชน" นั้นก็ยังมีได้อีกหลายรูปแบบและหลากหลาย ตัวอย่างเช่น การมีส่วนร่วมแบบชาวบ้านเป็นสาวก (คำศัพท์ของดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์) กล่าวคือ หน่วยราชการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้คิดงานทั้งหมด เป็นผู้มีสิทธิขาดในการตัดสินใจและดำเนินการ ขั้นตอนตรงที่ชาวบ้านจะได้เข้ามามีส่วนร่วมก็คือ มีส่วนร่วมในการบริจาคเงิน เป็นต้น

อีกความหมายหนึ่งที่เราให้ความสำคัญกับชาวบ้านในฐานะที่เท่าเทียมกับส่วนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องก็คือ ชาวบ้านจะต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นจนจบ กล่าวคือตั้งแต่การตัดสินใจกำหนดวัตถุประสงค์ การเลือกวิธีการและการดำเนินกิจกรรม และการรับผลประโยชน์จากการพัฒนานั้น นอกจากนี้ก็ยังมีความหมายสุดท้ายที่ยกฐานะของชาวบ้านให้เหนือกว่าส่วนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง กล่าวคือ ชาวบ้านจะมีฐานะเป็นเจ้าของภาพ หรือเป็นเจ้าของงานพัฒนา ส่วนเจ้าหน้าที่รัฐหรือนักพัฒนาองค์กรเอกชนก็เป็นเพียงแขกรับเชิญหรือผู้ร่วมสมทบ ดังที่ภาษาชาวบ้านใช้กล่าวเปรียบเทียบกับกรตั้งต้นกลืนว่า "ชาวบ้านจะเป็นตัวตั้ง แล้วบุคคลภายนอกเป็นผู้ไปต่อยอดสมทบ"

อย่างไรก็ตาม นอกเหนือไปจากปัญหาที่ว่านักพัฒนาจะเลือกความหมายใดของแนวคิดเรื่อง "การมีส่วนร่วม" แล้ว ในภาคปฏิบัติ นักพัฒนาเองก็ต้องเผชิญกับปัญหาที่ว่า จะมีวิธีการทำงานอย่างไรให้เป็นไปตามค่านิยมที่ได้เลือก ดังที่ปรากฏบ่อยครั้งว่า แม้ว่าโดยจิตใจแล้ว นักพัฒนาจะเลือกค่านิยมฉบับที่ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมแบบเป็นตัวตั้ง แต่เพราะวิธีการทำงานที่มีอยู่ในมือไม่เอื้ออำนวย ผลที่ออกมาจึงเป็นไปได้เพียงแคให้ชาวบ้านเข้ามาเป็นสาวกในโครงการพัฒนาเท่านั้น

แนวคิดเรื่อง "การมีส่วนร่วม" ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของ "กระบวนการทัศน์ใหม่ของการพัฒนาแบบยั่งยืน" ได้กลายมาเป็นมิติที่สำคัญของวิธีวิทยาของการวิจัยเชิงคุณภาพในรูปแบบหนึ่ง คือการใช้วิธีวิทยาที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านซึ่งเคยมีฐานะเป็น "ผู้ถูกวิจัย" (object of study) ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย⁽³⁾

และเฉกเช่นเดียวกับการพัฒนาเคยเผชิญกับปัญหามาแล้วก็คือ การวิจัยจะอนุญาตหรือกำหนดให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมมากน้อยเพียงใด เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนไหนบ้าง เช่น ในขั้นตอนของผู้เก็บรวบรวมข้อมูล หรือขั้นตอนของการวิเคราะห์ผล เป็นต้น

3. สำหรับการปรับเปลี่ยนวิธีวิทยาดังกล่าวนี้นี้ จะต้องเผชิญกับข้อหาอย่างสำคัญของหลักการหัวใจของระเบียบวิธีกรวิจัยโดยทั่วไป คือเรื่องความเป็นกลางของวัตถุวิสัยของการวิจัย (objectivity) ในที่นี้ผู้เขียนยังไม่อาจจะให้หลักประกันเรื่อง "ความเป็นกลาง" ในงานวิจัยได้อย่างเต็มที่ แต่ได้ทดลองใช้มาตรการบางประการเพื่อแก้ไขจุดอ่อนในเรื่องนี้ ดังจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

สำหรับงานวิจัยที่จะนำมากล่าวถึงในตอนต่อไปนั้น เป็นตัวอย่างของงานวิจัยที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่นอกจากจะมีเป้าหมายเพื่อการแสวงหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยแล้ว ยังมีความตั้งใจที่จะทดลองแสวงหาวิธีการวิจัยแบบให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยอย่างครบวงจร เนื่องจากเงื่อนไขแวดล้อมต่างๆมีความเหมาะสมและเอื้ออำนวยต่อการทดลองแสวงหาดังกล่าว

การดำรงอยู่ของชุมชน: กระบวนการต่อสู้และการพัฒนา

สำหรับงานวิจัยที่จะใช้เป็นกรณีตัวอย่างนั้น จะเป็นเรื่อง "การดำรงอยู่ของชุมชน : กระบวนการต่อสู้และการพัฒนา กรณีศึกษากลุ่มพัฒนาเขต อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่" ซึ่งเป็นเขตพัฒนาของหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชน ชื่อ "ศูนย์สังคมพัฒนาเชียงใหม่" (ต่อไปจะเรียกสั้นๆว่า "ศูนย์ฯ") แนวทางการทำงานพัฒนาที่ศูนย์ฯใช้เป็นแนวทางหลัก คือการทำงานแนวศาสนธรรม-วัฒนธรรมชุมชน (Religio- Cultural Approach) ศูนย์ฯนี้ได้ทำงานพัฒนาร่วมกับชาวบ้านในเขต อ.จอมทอง มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2524 จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2533 ก็ได้เริ่มทำการวิจัยสรุปงานที่ผ่านมาเกือบ 10 ปี โดยมีผู้เขียนเป็นนักวิจัยหลักในโครงการ

ก่อนหน้าที่จะทำงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้เขียนได้มีโอกาสร่วมงานกับศูนย์ฯมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2519 โดยช่วยเป็นวิทยากรอบรมชาวบ้านบ้าง ทำงานวิจัยประเมินผลโครงการต่างๆของศูนย์ฯบ้าง เป็นที่ปรึกษาของพนักงานศูนย์ฯบ้าง จากประสบการณ์การช่วยงานพัฒนาดังกล่าว ผู้เขียนจึงได้ตั้งข้อสังเกตลักษณะร่วมประการหนึ่งของโครงการพัฒนาที่มีอยู่ในประเทศไทย คือ**ลักษณะความไม่ยั่งยืนของโครงการพัฒนา**

หากเราติดตามข่าวคราวการพัฒนาจากโทรทัศน์หรือหน้าหนังสือพิมพ์ เราก็จะได้ยินว่า วันนี้มีการตั้งกลุ่มธนาคารข้าวที่นี้ พรุ่งนี้มีการตั้งธนาคารยาที่นั่น แต่หลังจากนั้นอีก 3 เดือนหรืออีกหนึ่งปีต่อมา เมื่อลงไปติดตามผลการดำเนินการ มักจะพบว่า ธนาคารข้าวก็มักจะเหลือแต่ยุงที่ไม่มีข้าว ธนาคารยาก็เหลือแต่ป้ายธนาคาร แต่ไม่มีการทำกิจกรรมอะไร ดังที่ชาวบ้านเองได้สรุปภาพรวมของการตั้งกลุ่มตั้งโครงการพัฒนาต่างๆในชนบทไทยว่า มีลักษณะเหมือนฟุตบอลเกาหลีคือขึ้นเร็ว ลงเร็ว ตั้งกลุ่มเร็ว ล้มกลุ่มเร็ว และโดยส่วนใหญ่ กิจกรรมการพัฒนาจะเฟื่องฟูอยู่ตอนที่มันักพัฒนาอยู่ในหมู่บ้านด้วย และมักจะล้มพุงลงเมื่อเจ้าของโครงการถอนตัวออกจากพื้นที่

ในขณะที่โครงการพัฒนาซึ่งนับเป็น**กิจกรรมทางสังคมรูปแบบใหม่**ของชนบทมีอายุสั้น ดังที่กล่าวมาแล้ว ประเด็นความไม่ยั่งยืนดังกล่าวจะยังมีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้นเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับบรรดา**กิจกรรมทางสังคมรูปแบบเก่าๆ** เช่น การไหว้ผีมดผีเม็ง การไหว้ผีเหมืองฝาย การแห่ไม้ค้ำโพธิ์ ฯลฯ ทั้งๆที่กิจกรรมรูปแบบดั้งเดิมเหล่านี้ไม่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอกแต่อย่างใด แต่ทว่าก็มีทำที่ว่าจะไม่เลือนหายไปได้อย่าง ความอยู่ยงคงกระพันหรือ

ความยั่งยืนของกิจกรรมสังคมแบบเดิม เมื่อเปรียบเทียบกับกิจกรรมพัฒนาเป็นจุดเริ่มต้นที่จุดประกายความสนใจของผู้วิจัยให้อยากแสวงหาคำตอบในเรื่องดังกล่าว

กระบวนการต่อรองระหว่างทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

ถึงแม้จะมีความสนใจในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น แต่ผู้วิจัย(ซึ่งเป็นนักวิชาการจากภายนอก)ก็ไม่สามารถที่จะตัดสินใจดำเนินการวิจัยได้อย่างอิสระโดยปราศจากความร่วมมืออย่างเต็มที่ของนักพัฒนาในพื้นที่ (คือเจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ) และชาวบ้านในโครงการ และความร่วมมือดังกล่าวนี้ก็จะเกิดขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อทั้งนักพัฒนาและชาวบ้านได้มองเห็นความสำคัญและมองเห็นประโยชน์ของการวิจัยครั้งนี้

นี่จึงเป็นเบื้องหลังการถ่ายทำของกระบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มเปิดฉากมาเลยว่า การตัดสินใจว่าจะทำงานวิจัยชิ้นนั้นหรือไม่นั้น จะเกิดมาจากการเห็นพ้องต้องกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยในฐานะที่เป็นฝ่ายแรกที่มีความสนใจในประเด็นปัญหา ก็ได้เริ่มกระบวนการจุดประกายความสนใจให้แก่ฝ่ายอื่นๆ

วิธีการที่ใช้ก็คือ การนำเอาข้อสังเกตมาขมวดเป็นประเด็นปัญหาและจัดปัญหาเข้าไปสู่แวดวงผู้เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพูดคุยกับเจ้าหน้าที่ศูนย์ฯว่า "ทำไมกลุ่มพัฒนาที่ศูนย์ฯทำงานอยู่ด้วยจึงแตกต่างจากกลุ่มต่างๆที่เคยตั้งมา ทั้งๆที่ชาวบ้านก็เป็นชาวบ้านกลุ่มเก่า" ชาวบ้านในเขต

อ.จอมทองนี้มีประสบการณ์ในการรวมกลุ่มพัฒนาทั้งจากการทำงานของภาครัฐและภาคเอกชนมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2505 และเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆมาคนละหลายๆกลุ่ม ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ล้มหายตายจากไปแล้ว หรือมีฉะนั้นก็เหลืออยู่แต่ชื่อของกลุ่ม

หลังจากอัดฉีดปัญหาเข้าไปในกลุ่มที่เกี่ยวข้องแล้ว ก็จะได้คำตอบในแบบ "สมมติฐาน" ออกมาหลายข้อ แต่ผู้วิจัยก็ตั้งข้อสังเกตว่า บุคคลอื่นๆที่เกี่ยวข้องนั้นไม่ได้มีความสูงงอมที่ต้องการจะแสวงหาและพิสูจน์คำตอบให้ได้รู้ตัวแดงออกมา (ซึ่งเป็นธรรมดาว่า ทั้งนักพัฒนาและชาวบ้านย่อมมีปัญหาเฉพาะหน้าอย่างอื่นที่จะต้องขบคิดมากกว่าปัญหาที่ผู้วิจัยตั้งขึ้นมา) และ ณ จุดนี้ก็เป็นภาระหน้าที่ของนักวิจัย(หมายถึงผู้เขียน)ที่จะต้องค้นหาคำตอบให้ได้ว่า "การวิจัย (ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เปลืองแรงงาน เปลืองเวลา เปลืองกำลังทรัพย์) จะมีประโยชน์ต่อทุกฝ่ายอย่างไรบ้าง" และกระบวนการนี้ต้องการสิ่งที่เรียกว่า "การเสวนาและการต่อรอง" (Dialogue & Negotiation)

ตามประเพณีการทำงานของศูนย์ฯสังคมพัฒนา จะมีกระบวนการทำงานที่เรียกว่า "การสรุปบทเรียน" คือการรวบรวมข้อเท็จจริงและประสบการณ์การทำงานที่ผ่านมา ซึ่งโดยปกติแล้วจะใช้รูปแบบการเล่าของผู้ทำงานให้กลุ่มฟัง ไม่ค่อยใช้รูปแบบการอ่านจากบันทึกหรือเอกสาร หลังจากรับฟังแล้ว กลุ่มก็จะแสดงความคิดเห็นที่เรียกว่า "การพิจารณาไตร่ตรอง" (Reflection)

เมื่อผู้วิจัยหยิบยกปัญหาและพูดคุยสนทนากับผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ศูนย์ฯหลายๆครั้ง ทางศูนย์ฯก็ให้ข้อสรุปว่า จะทำการสรุปบทเรียนการทำงานในเขต อ.จอมทอง ซึ่งดำเนินการมาเป็นเวลา 9 ปีแล้ว (พ.ศ.2524-2532) และตรงนี้ ผู้วิจัยก็เริ่มต่อรองกับทางศูนย์ฯว่าน่าจะศึกษาในรูปแบบของงานวิจัย ซึ่งเป็นรูปแบบที่แตกต่างไปจากการสรุปบทเรียน เพราะจะมีการตั้งประเด็นปัญหาอย่างชัดเจน มีการวางแผนวิธีการเก็บข้อมูลจากหลายแหล่ง มีการวิเคราะห์ข้อมูล และมีการตอบคำถามที่กระชับรัดกุมกว่า แม้ว่ากระบวนการวิจัยจะสิ้นเปลืองทรัพยากรมากกว่า แต่ก็จะได้ประโยชน์คุ้มค่า และเนื่องจากได้ตกลงกันตั้งแต่แรกเริ่มแล้วว่า การวิจัยครั้งนี้จะใช้**วิธีการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่** ดังนั้นประสบการณ์ของการเข้ามาทำงานวิจัยโดยตรงของนักพัฒนา จึงเท่ากับเป็นการฝึกอบรมการทำงานวิจัยและเป็นแบบ On the job training รวมทั้งเป็นการติดตั้งเครื่องมือการทำงานอีกชิ้นหนึ่ง คือ "การวิจัยเพื่อการพัฒนา" ไปด้วยในตัว

จบขั้นตอนการต่อรองกับนักพัฒนา ก็ถึงขั้นตอนการต่อรองกับชาวบ้านซึ่งเป็นหน้าที่ของนักพัฒนาที่สื่อสารกับชาวบ้านได้ดีกว่านักวิจัยที่เป็นนักวิชาการ(ผู้เขียน) วิธีการทำงานของนักพัฒนาให้ชาวบ้านเห็นพ้องที่จะทำวิจัยร่วมกันก็คือ ต้องสำรวจความต้องการของชาวบ้านในขณะนั้นและเชื่อมโยงให้เห็นเป็นรูปธรรมว่า การวิจัยจะสามารถตอบสนองผลประโยชน์รูปธรรมอะไรได้บ้าง

ในขณะนั้น ชาวบ้านมีประเพณีการทำงานพัฒนารูปแบบหนึ่งซึ่งชาวบ้านค้นคิดขึ้นมาเองคือ "การเตรียมกลุ่ม" กล่าวคือกลุ่มเก่าที่ตั้งมานานแล้ว (เรียกว่า "กลุ่มพี่") จะออกไปแนะนำกลุ่มที่จะตั้งขึ้นใหม่ที่เรียกว่า "กลุ่มน้อง" (น่าสังเกตว่า ชาวบ้านเลือกวิธีการที่จะไม่ขยายสมาชิกใหม่ในกลุ่ม แต่เลือกที่จะขยายกลุ่มใหม่ให้มีการบริหารกันเอง แล้วมาจัดตั้งเป็นเครือข่ายระหว่างกลุ่ม) ในการให้การศึกษาเตรียมกลุ่มใหม่นั้น จะมีกลุ่มผู้อาวุโสอยู่กลุ่มหนึ่งที่จะเล่าประวัติการทำงานบ้าง หลักการทำงานกลุ่มบ้าง เนื้อหาที่เล่าจะแตกต่างกันไปตามผู้เล่าแต่ละคน ซึ่งกลุ่มผู้อาวุโสก็เห็นว่าวิธีการเล่าดังกล่าวนี้ยังไม่ค่อยมีมาตรฐานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อาจจะขาดตกบกพร่อง หรืออาจจะผิดไปจากข้อเท็จจริง (เพราะการหลงลืม)

นักพัฒนาจึงใช้ช่องโหว่ในการทำงานดังกล่าวพูดคุยเจรจากับชาวบ้านว่า ถ้าได้มีการศึกษารวบรวมข้อเท็จจริงและประสบการณ์ให้เป็นระบบระเบียบที่เรียกว่า "การวิจัย" แล้ว จะสามารถนำเนื้อหาจากผลการวิจัยไปช่วยในการเตรียมกลุ่มน้องใหม่ให้ดีขึ้น แต่งานวิจัยนี้จะทำได้ก็ต้องอาศัยความร่วมมืออย่างเต็มที่ของชาวบ้าน เหมือนการทำงานบุญ งานกุศลต่างๆที่จะทำตามลำพังไม่ได้

ผลจากกระบวนการเสวนาพูดคุยเจรจาและต่อรองบ้าง ทำให้การตัดสินใจว่าจะทำงานวิจัยขึ้นนี้มาจากความเห็นชอบของทุกฝ่าย (แม้ว่าแต่ละฝ่ายจะยัง "เข้าใจ" และ "เข้าถึง" คำว่า "การวิจัย" ในระดับที่ไม่เท่าเทียมกันก็ตาม) จากกระบวนการในระดับเล็กๆตรงนี้ ช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจว่า

"การเจรจาต่อรองเป็นกระบวนการที่สำคัญและจะขาดเสียมิได้ของการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง" ทั้งนี้เพราะความเข้าใจและผลประโยชน์ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะไม่มีวันตรงกันเลยตั้งแต่เริ่มแรก ดังนั้น ในระดับมหภาค สังคมไทยจึงอาจจะต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติและการให้ความหมายใหม่ต่อ "การเห็นม็อบของประชาชน" ซึ่งก่อตัวขึ้นตามที่ต่างๆว่า รูปแบบทางสังคมดังกล่าวเป็นสิ่งที่จะขาดเสียมิได้สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชน อันเป็นวิถีทางที่นำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน

ที่มาของประเด็นปัญหาและแนวคิดเบื้องหลัง

แม้ว่าจุดเริ่มต้นความสนใจของผู้วิจัยจะมาจากระดับ "กลุ่มพัฒนา" ก็ตาม แต่จากพื้นฐานการศึกษาด้านสังคมวิทยาได้ช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจว่า กลุ่มพัฒนาจะไม่สามารถถอยตัวอยู่ได้โดยปราศจากบริบทของชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่าง "กลุ่มพัฒนา" ซึ่งเป็น "ส่วนย่อย" ส่วนหนึ่ง (part) ย่อมมีความเกี่ยวข้องกับ "ส่วนย่อยอื่นๆ" (เช่น ร้านค้า กลุ่มหัวหมวดวัด กำนันผู้ใหญ่บ้าน อกส. ฯลฯ) (Part-Part relationship) และยังมีความเกี่ยวข้องในรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อยกับส่วนรวม (Part-Whole relationship) ทั้งหมด ความสัมพันธ์นี้อาจจะเป็นทั้งอิทธิพล ผลกระทบ การสร้างขีดบังคับ (constraints) ซึ่งกันและกัน

ความสนใจในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มพัฒนากับชุมชนนั้นมิได้จำกัดอยู่ในกรอบความคิดของนักวิจัยเท่านั้น แม้แต่ในทัศนะของนักพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความคิดของชาวบ้านเองก็ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ดังกล่าวมากที่สุด และแม้ว่าจะปราศจากการวิเคราะห์เจาะลึกมาก่อน แต่ชาวบ้านก็ได้ล่วงหน้าไปอยู่แล้วในการทำกิจกรรม ตัวอย่างเช่น ผลกำไรส่วนหนึ่งจากกลุ่มจะถูกนำไปใช้ซ่อมแซมวัดในหมู่บ้าน เป็นต้น

สำหรับผู้วิจัยนั้น อาศัยอิทธิพลจากทฤษฎีว่าด้วยความสำคัญของชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นเครื่องพยุงชีวิต และเป็นหลักประกันของปัจเจกบุคคลตามทัศนะของสำนักวัฒนธรรมชุมชน (ที่มี ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นเจ้าสำนัก) ซึ่งได้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน⁴⁾ และวัฒนธรรมชุมชนไว้ว่า "ชุมชนนั้นเป็นสถาบันที่เป็นพื้นฐานและเก่าแก่ที่สุดในชนบทไทย และชุมชนยังเป็นสถาบันที่เป็น

4. ในการนิยามคำศัพท์คำว่า "ชุมชน" ผู้วิจัยเองก็มีปัญหาทั้งด้านแนวคิดซึ่งมีหลายแนวคิดที่ยังถกเถียงกันอยู่ และทั้งในการประยุกต์คำนิยามนั้นไปใช้ในสภาพการณ์จริง ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยจึงได้ให้คำนิยามอย่างยืดหยุ่นมาก โดยใช้เกณฑ์ (Categories) ทั้งด้านพื้นที่ ฐานะอาชีพ ลักษณะการใช้ชีวิตร่วมกัน ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและมีลักษณะเกี่ยวเนื่องกันเป็นหลัก รวมทั้งความรู้สึกและการรับรู้ถึง "ความเป็นคนในชุมชนเดียวกัน" อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ เกณฑ์บางตัวก็ต้องใช้อย่างผ่อนปรนมากกว่าเข้มงวด

หลักประกันและเป็นเครื่องพุงชีวิตของชนบทมาเป็นเวลาช้านาน ในปัจจุบันนี้ แม้ว่าชุมชนกำลังถูกแรงกระแทกจากภายนอกจนชุมชนหลายแห่งเกิดภาวะล่มสลาย แต่ทว่าจากการเป็นสถาบันที่สืบทอดต่อเนื่องมาเป็นเวลาช้านาน ชุมชนก็มีสิ่งที่เรียกว่า "แรงเกาะเกี่ยวของชุมชน" เป็นพลังยึดเหนี่ยวเอาไว้ท่ามกลางแรงกระแทกต่างๆ

สำหรับองค์ประกอบของชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้แยกย่อยออกเป็น 3 ประการคือ (1)ตัวบุคคล (2)ความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆที่ปรากฏในมิติต่างๆทางสังคม และ(3)สถาบันทางสังคม และสำหรับวิธีการวิจัยครั้งนี้ จะมุ่งให้ความสนใจกับการกระทำทางสังคม (Social Action) ของชาวบ้าน ในฐานะที่เป็นผู้กระทำทางสังคม (Social Actor) สำหรับแบบวิถี (Model) ที่สอดแทรกเป็นยาดำอยู่ระหว่างองค์ประกอบย่อยทั้งสามนี้ คือสิ่งที่ผู้วิจัยเรียกว่า "วัฒนธรรม"

กรอบทฤษฎีอีกทฤษฎีหนึ่งที่เป็นเครื่องมือช่วยนำทางในการวิจัยคือ**ทฤษฎีการผลิตและการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม** (Cultural Production & Reproduction) โดยเฉพาะในส่วนของ การผลิตซ้ำซึ่งจำเป็นต้องมี**กลไกของการสืบทอดวัฒนธรรม** ผู้วิจัยสนใจศึกษาการผลิตซ้ำ องค์ประกอบย่อยทั้ง 3 ประการที่กล่าวมา ตัวอย่างเช่น "ตัวบุคคล" จะศึกษาว่ากลุ่มงานพัฒนา มีกระบวนการและกลไกอะไรบ้างในการเปลี่ยนแปลงสมาชิกของกลุ่มที่แรกเริ่มมาเข้ากลุ่มโดยมีแรงจูงใจที่หวังแต่จะ "ได้" ผลประโยชน์จากกลุ่ม ให้ค่อยๆเปลี่ยนแปลงไปเป็นคนที่ถูกจัดทั้ง "ให้" และ "รับ" ในส่วนที่เกี่ยวกับ "**ความสัมพันธ์ทางสังคม**" เมื่อกลุ่มพัฒนามีนโยบายที่จะสร้างสวรรค์ (หรือรื้อฟื้น) รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ "ช่วยเหลือเกื้อกูล" ให้มีมากขึ้นในชุมชน กลุ่มจะมีกระบวนการและกลไกอย่างไร ในส่วนของ การผลิตซ้ำ "**สถาบันต่างๆทางสังคม**" เช่น ครอบครัว เครือญาติ วัด โรงเรียน ฯลฯ ให้สถาบันเหล่านี้สามารถทำหน้าที่แบบเดิมได้อย่างแข็งขันหรือ สร้างสรรค์บทบาทภาระหน้าที่ใหม่ๆต่อชุมชน ตัวอย่างเช่น วัด ได้รื้อฟื้นหน้าที่เดิมในการพัฒนาจิตใจของบุคคล และได้เพิ่มขยายจากรูปแบบเดิมคือการเทศน์ที่วัด มาเป็นรูปแบบใหม่ของการเทศน์ในขั้นตอนต่างๆของงานพัฒนา รวมทั้งได้ปรับปรุงเนื้อหาของการเทศน์ให้สอดคล้องกับบริบทใหม่มากยิ่งขึ้น

นอกเหนือจากการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมของสถาบันเดิมที่เคยมีอยู่ในชุมชนแล้ว เนื่องจากงานวิจัยนี้มีตัวกระทำทางสังคมที่เป็นบุคคลภายนอกคือศูนย์สังคมพัฒนาเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ดังนั้น จากการพูดคุยและทำ reflection กับเจ้าหน้าที่ศูนย์ซึ่งอยากจะให้จับภาพ "กลุ่มพัฒนาจอมทอง" ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน" และเป็นสิ่งที่ "ถูกฉีกไปจากข้างนอก" (มีนักพัฒนาที่เป็นบุคคลภายนอกเข้าไปแนะนำและทำงานร่วมอยู่ด้วย) ดังนั้น เป้าหมายประการหนึ่งของการวิจัยจึงมุ่งที่จะศึกษากระบวนการกลายเป็นสถาบันของชุมชนอีกสถาบันหนึ่งของ **กลุ่มพัฒนา** (institutionalization) ที่มีฐานะ บทบาท และหน้าที่ที่แน่นอนในชุมชน (ตัวอย่างเช่น

กิจกรรมการยอมรับของกลุ่มได้กลายเป็นที่พึ่งด้านการเงินในยามฉุกเฉิน) โดยที่นักวิจัยได้ตั้งคำถามต่อเนื้อที่เกี่ยวกับกระบวนการกลายเป็นสถาบันนี้อีก 2 ข้อ คือ 1.กลุ่มพัฒนาซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาใหม่ในชุมชนนั้นจะต้องมีคุณลักษณะ (attribute) อย่างไรบ้าง จึงจะสามารถประกอบตัวให้อยู่ต่อไปอย่างยาวนานในชุมชนได้ และไม่ถูกผลักดันออกมาในฐานะสิ่งแปลกปลอม และ 2. กลุ่มพัฒนานั้นจะต้องสร้างสายสัมพันธ์โยงใยเกาะยึดกับบรรดาสถาบันเดิมๆที่มีอยู่แล้วในชุมชนอย่างไรบ้าง

หลังจากที่พูดคุยกับกลุ่มที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยแล้ว ผู้วิจัยได้สรุปวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็น 2 ข้อใหญ่ๆคือ

1. จะศึกษาว่า การดำรงอยู่ของชุมชนจะต้องมีองค์ประกอบและเงื่อนไขปัจจัยอะไรบ้าง
2. ในส่วนที่เกี่ยวกับศูนย์ที่เป็นองค์กรภายนอก จะศึกษาว่าศูนย์จะสามารถมีบทบาทอย่างไรในงานสร้างสรรค์งานพัฒนาให้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตอยู่ของชุมชน

การสร้างสมมติฐานเพื่อตอบปัญหานำการวิจัยทั้ง 2 ข้อนั้น ในขั้นแรก ผู้วิจัยมีเพียงภาพร่าง (sketch) ที่สกัดมาจากทฤษฎีทั่วไปเท่านั้น (เช่น ทฤษฎีวิวัฒนาการชุมชนของดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา) แต่สำหรับรายละเอียดของคำตอบนั้นเกิดมาจากการค่อยๆปะติดปะต่อจากการวิเคราะห์และการเก็บข้อมูล ตัวแปรบางตัวก็ต้องมีการเปลี่ยนแปลงกรอบแนวคิดใหม่หลังจากเก็บข้อมูลมาแล้ว ตัวอย่างเช่น ก่อนจะไปมีส่วนร่วมในการสังเกตงานอย่างใกล้ชิดและก่อนที่กลุ่มจะจัดอันดับ (identify) ว่าผู้วิจัยเป็น "คนวงใน" นักวิจัยค่อนข้างจะตกอยู่ใต้กระแสความคิดหลักที่ว่า "ภายในชุมชนหรือกลุ่มชาวบ้านนั้นมีความสัมพันธ์ที่ประสานสอดคล้องกัน (harmony) เป็นหลัก ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งจะอยู่ในระดับระหว่างชุมชนกับภายนอก" แต่หลังจากที่ไปคลุกวงในของกลุ่มและชุมชนแล้วก็พบว่า ชาวบ้านมีรูปแบบความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งมากกว่าที่นักวิจัยเคยคาดคิดเอาไว้ แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสนใจก็คือ **วัฒนธรรมในการจัดการกับความขัดแย้งของชุมชน (Conflict Resolution)** (ชาวบ้านจึงอาจจะแตกต่างจากชาวเราמיใช่ตรงที่ว่าไม่สร้างความขัดแย้งหากพบว่าแตกต่างตรงที่ว่า เมื่อผูกปมเชือกแล้ว ก็รู้วิธีแก้ปมด้วย)

และสำหรับวิธีการจัดการกับความขัดแย้งของชาวบ้านนั้นก็มีการที่ตรงกันข้ามกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ ดังเช่นที่มีปัญญาชนชาวบ้านท่านหนึ่งที่เป็นผู้ที่มีความสามารถสรุปหลักการต่างๆได้อย่างดีได้กล่าวว่า "เวลาทำงาน เราอย่าไปแยกเรื่องส่วนตัวกับเรื่องการทำงานออกจากกัน เพราะบางที เรื่องการทำงานขัดแย้งกันแล้ว ก็ยังร่วมกันอยู่ได้ในเรื่องส่วนตัว" และในการประยุกต์ใช้หลักการข้างต้นนั้น ก็เป็นไปอย่างชัดเจนเช่นกัน ในกลุ่มพัฒนาจะมี "ผู้นำท่านหนึ่งที่เป็นผู้ร้ายของกลุ่ม" (เป็นผู้ที่มีความสามารถสูง แต่มีความเห็นแก่ตัวอย่างยิ่ง) ผู้วิจัยได้สังเกตการประทุกลุ่มที่

มักมีการปะทะทางความคิดระหว่าง "ค่ายธรรมะ" และ "ค่ายมาร" อยู่ตลอดเวลา และได้ลงสัมภาษณ์ว่า เหตุใดจึงไม่ขับคนที่เห็นแก่ตัวออกจากกลุ่ม ก็ได้รับคำตอบว่า "ถ้าได้พรรคมารที่มีความสามารถสูงออกจากกลุ่มก็จะไปสร้างความเดือดร้อนให้คนอื่นอย่างปราศจากการควบคุมและไร้ขอบเขต แต่ถ้าอยู่ในกลุ่ม ก็ยังสามารถควบคุมกันได้" ตัวอย่างรูปธรรมก็คือ ถ้าอยู่ในกลุ่ม ก็ต้องให้กู้เงินโดยจำกัดดอกเบี้ยตามมติของกลุ่ม แต่ถ้าออกไปอยู่นอกกลุ่ม ก็ตั้งดอกเบี้ยได้ตามใจชอบ เมื่อผู้นำร้ายกาจท่านนี้ล้มเจ็บเข้าโรงพยาบาล สมาชิกของกลุ่มพากันไปเยี่ยมเยียนให้กำลังใจอย่างเต็มที่ เพราะต้องการแสดงให้เห็นว่า น้ำใจไมตรีนั้นมีคุณค่ามากกว่าเงินตรา หลังจากเหตุการณ์ครั้งนั้น ผู้นำท่านนี้ก็ลดความร้ายกาจลงไปบ้าง และเริ่มเต็มใจที่จะให้หักเงินกำไรของกลุ่มไปทำบุญที่วัด (หลังจากที่เคยคัดค้านวิธีการใช้เงินกลุ่มในลักษณะดังกล่าวมาโดยตลอด)

วิธีวิทยาการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วยบุคคล 3 กลุ่มที่มีส่วนร่วมในการวิจัยอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน และบุคคลทั้ง 3 กลุ่มนี้จะมีส่วนร่วมในการวิจัยอย่างครบวงจร ตั้งแต่ขั้นตอนแรกจรดขั้นตอนสุดท้าย บุคคลทั้ง 3 กลุ่มคือ

1. กลุ่มนักวิจัยที่เป็นนักวิชาการ (ผู้เขียน)
2. กลุ่มนักพัฒนา
3. กลุ่มชาวบ้าน

ขั้นตอนการวิจัยที่บุคคลทั้ง 3 กลุ่มได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยตลอดคือ

1. ขั้นตอนการตัดสินใจว่า จะทำวิจัยเรื่องนี้หรือไม่
2. ขั้นตอนการกำหนดประเด็นปัญหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย
3. ขั้นตอนการกำหนดขอบเขตการวิจัยและวิธีการสร้างเครื่องมือเพื่อเก็บข้อมูล
4. ขั้นตอนการเก็บข้อมูล
5. ขั้นตอนการวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล
6. ขั้นตอนการนำเสนอผลการวิจัย

สำหรับการที่จะสร้างเงื่อนไขให้บุคคลทั้ง 3 กลุ่มสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยได้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันนั้น ผู้วิจัยได้ข้อสรุปประการหนึ่งว่า เนื่องจากการวิจัยเป็นกระบวนการแสวงหาความรู้ ดังนั้น การเข้าถึงความรู้ของกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยจึงเป็นหัวใจที่สำคัญที่สุด เท่าที่ผ่านมานั้น กระบวนการวิจัยมักจะมีการสื่อสารแบบทาง

เดียว (One-way Communication) และกระบวนการสื่อสารความเข้าใจก็เป็นไปในฝ่ายเดียว เช่นกัน ดังนั้น เมื่อช่วงเวลาของการทำวิจัยผ่านไป ฝ่ายนักวิจัยจะเริ่มส่งสมความเข้าใจในปรากฏการณ์เพิ่มมากขึ้นทุกที หากทว่ากลุ่มบุคคลอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เช่น ชาวบ้านในกลุ่มหรือในชุมชนมักจะได้ไม่ได้เพิ่มพูนความเข้าใจในปัญหามากขึ้นแต่อย่างใด

ดังนั้น มาตรการหนึ่งที่ทางโครงการนี้นำมาใช้เพื่อเป็นหลักประกันว่าจะไม่เกิดช่องว่างด้านการรับรู้และความเข้าใจระหว่างบุคคลทั้ง 3 ฝ่ายมากจนเกินไปนักก็คือ **การเตรียมตัวและการประชุมย่อยระหว่างคนที่ทำวิจัยอยู่ตลอดกระบวนการวิจัย** เพื่อแลกเปลี่ยนและเกี่ยความก้าวหน้าของข้อมูลให้ทั่วถึงทุกฝ่าย

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาดู "การเตรียมตัว" ในการวิจัยครั้งนี้ เราจึงจะพบว่า ทุกๆฝ่ายมีการเตรียมตัวตามภารกิจของตัวเอง เช่น ก่อนที่จะลงสนามเก็บข้อมูล **นักวิจัย** ก็จำเป็นต้องเตรียมตัวหลายๆด้าน เริ่มตั้งแต่การอ่านหนังสือเกี่ยวกับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ การอ่านแนวทฤษฎีที่เป็นกรอบความคิดของการวิจัย การเตรียมอ่านข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับงานของศูนย์ฯ เป็นต้น ในส่วนของ **นักพัฒนา** ก็ต้องเตรียมตัวอ่านโครงร่างของการวิจัย ต้องพูดคุยแลกเปลี่ยนกับนักวิจัยในเรื่องแนวคิด วิธีการและเครื่องมือที่จะใช้เก็บข้อมูล พร้อมกันนั้น นักพัฒนาซึ่งสามารถจะสื่อสารกับชาวบ้านได้ดีกว่านักวิจัยที่เป็นนักวิชาการ ก็ต้องลงไปเตรียมชาวบ้าน เริ่มตั้งแต่ช่วยให้ชาวบ้านเห็นภาพต่างๆว่า การวิจัยคืออะไร อาจารย์ที่เป็นนักวิจัยจะมาทำอะไรในหมู่บ้านบ้าง คำถามที่มาสัมภาษณ์ทำไปเพื่ออะไร จะถ่ายรูปไปทำไม ทำเสร็จแล้วจะเอาไปบอกเล่าให้ใครฟังบ้าง เหตุใดจึงเลือกมาศึกษาที่นี่ เป็นต้น

เหตุผลประการหนึ่งที่นักพัฒนาใช้อธิบายให้ชาวบ้านเข้าใจว่า ทำไมจึงมาเลือกทำวิจัยที่นี่ก็คือ อยากจะศึกษาประสบการณ์การทำงานของชาวบ้านเอาไว้ เพื่อที่จะเอาไปสั่งสอนคนรุ่นหลัง (ต่อมาเมื่อผู้นำชาวบ้านไปเตรียมชาวบ้านคนอื่นๆก็ได้เปรียบเทียบกับ การทดลองแสวงหาวิธีการทำงานของกลุ่ม ก็เหมือนตอนพระพุทธเจ้าออกค้นหาความจริง การมาวิจัยก็คือการบันทึกทำพระไตรปิฎก) ผลจากการเตรียมตัวของทุกฝ่ายให้เข้าใจและเข้าถึงเป้าหมายและวิธีการวิจัยนั้นมีผลอย่างยิ่งต่อขั้นตอนการเก็บข้อมูล เริ่มตั้งแต่ความเต็มใจและความจริงใจที่จะให้ความร่วมมือโดยถือว่างานวิจัยครั้งนี้ทุกฝ่ายเป็น "เจ้าภาพร่วมกัน" โดยเฉพาะเมื่อชาวบ้านเป็นผู้รู้ความเคลื่อนไหวต่างๆในหมู่บ้านเป็นอย่างดีและรวดเร็ว ก็จะแจ้งบอกให้นักวิจัยได้รับทราบถึงความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา (เช่น เวลาไปสังเกตการประชุมกลุ่ม บางครั้งผู้วิจัยจะไม่เข้าใจต้นสายปลายเหตุของเรื่องที่กำลังสื่อสารกันอยู่ แต่หลังจากจบการประชุมแล้ว ก็จะมีผู้ช่วยถอดรหัสให้)

ประมวลวิธีการที่ใช้ในการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยจะเลือกศึกษากลุ่มพัฒนาที่จัดตัวเองเป็นกลุ่มย่อยๆ จำนวน 31 กลุ่ม เป็นกลุ่มเก่า 17 กลุ่ม กลุ่มใหม่ 14 กลุ่ม (เริ่มตั้งมาตั้งแต่ปีพ.ศ.2526-2531 และการแบ่งประเภทเป็นเก่าใหม่ ชาวบ้านตัดสินด้วยเกณฑ์ของตัวเอง) 31 กลุ่มนี้กระจายอยู่ใน 10 หมู่บ้านของอำเภอจอมทอง

วิธีที่ใช้ในการวิจัยมีอยู่หลายวิธี คือ

1. **ศึกษาจากเอกสารข้อมูล** เอกสารข้อมูลนั้นมีอยู่ 2 ชนิดคือ **เอกสารข้อมูลที่มีอยู่แล้ว** (Existing data) เช่น ประวัติการทำงานของศูนย์ฯ ประวัติการทำงานในเขตจอมทอง บันทึกการประชุมประจำเดือนของระดับเขต (ตัวแทนชาวบ้านทุกกลุ่มมารวมตัวกันเป็นระดับเขต) ฯลฯ และ **เอกสารข้อมูลที่จัดทำขึ้นมาใหม่เพื่องานวิจัย** เช่น ผู้วิจัยออกแบบสอบถามเพื่อให้นักวิจัยที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ช่วยสำรวจแรงจูงใจในการเข้ากลุ่มของสมาชิก เป็นต้น

2. **การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมบ้าง ไม่มีส่วนร่วมบ้าง และการบันทึกรายงานแบบ anecdotal** เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้มีระยะเวลา 1 ปี และผู้วิจัยทำงานแบบเต็มเวลา แม้จะไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านตลอดเวลา แต่สถานที่พักอยู่ไม่ห่างจากหมู่บ้าน (เดินทางประมาณ 1 ชั่วโมง) ผู้วิจัยพบว่า การไม่พักอยู่ในหมู่บ้านตลอดเวลา โดยเป็นการเดินทางเข้าๆออกๆบ่อยๆครั้ง จะช่วยให้มองเห็นความเคลื่อนไหวในหมู่บ้านได้ดี เพราะเป็นการเปลี่ยนมุมมองอยู่บ่อยๆ) ผู้วิจัยจึงสามารถที่จะเลือกสังเกตได้ในหลายๆ Settings เช่น ระยะเวลาปกติ (การดำเนินชีวิตประจำวัน) เวลาที่มีพิธีกรรม การประชุมกลุ่มในเวลากลางคืน เวลาที่กลุ่มมีการทำกิจกรรมรวมหมู่ขนาดใหญ่ (เช่น การลงแขกระดมเงินเข้ากองทุนของกลุ่ม) เวลาที่มีชาวต่างประเทศมาเยี่ยมเยียน ผู้นำกลุ่มเลือกอธิบายงานของตัวเองอย่างไร เป็นต้น

สำหรับการจดบันทึกแบบ Anecdote นั้น ผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยได้บันทึกทั้งตัวละครและคำพูด ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านมักจะมีการประมวลสรุปความคิดของตนเอง (Conceptualization) ให้ตกผลึกอยู่ในคำพูดบางประโยคเช่น "กลุ่มของเราชื่อ กลุ่มออมทรัพย์ แต่คนที่ออมสำคัญกว่าทรัพย์ที่ออม" ลุงป้ามาทำงานสร้างกลุ่มวัวขึ้นมา ก็หวังว่า ต่อไปภายหน้าเวลาลูกหลานมองเห็นวัว จะได้นี้ถึงลุงป้า ลุงนอนอยู่ในหลุมก็จะสบายใจ" ทั้งการบันทึกในลักษณะดังกล่าวนี้ รวมทั้งการถ่ายภาพประกอบเก็บเอาไว้ทั้งหมด นอกจากจะเป็นประโยชน์สำหรับขั้นตอนการวิเคราะห์แล้ว ยังเป็นประโยชน์ในขั้นตอนการนำเสนอรายงานอีกด้วย (แต่ประโยชน์ประการหลังนี้เกิดขึ้นโดยผู้วิจัยไม่ได้คาดหวังเอาไว้ก่อน)

3. **การศึกษาผู้นำบางท่านอย่างละเอียด** โดยใช้ทั้งวิธีการศึกษาอัตชีวประวัติจากเจ้าของประวัติเอง หรือศึกษาจากกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้อง การศึกษาอัตชีวประวัตินี้มีกรอบทฤษฎีอยู่

เบื้องหลัง คือการศึกษาการก่อตัวเป็นบุคคลนั้นขึ้นมา (Formation) ที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมที่แวดล้อม ศึกษาเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เคยมีอยู่ก่อนและได้แปรรูปมาเป็นความสัมพันธ์ภายในกลุ่มพัฒนา ศึกษาบทบาทของผู้นำที่มีในกลุ่มโดยใช้ทั้งวิธีการสัมภาษณ์ และการสังเกต

ในขั้นตอนของการวิเคราะห์หรือบแรก ทีมวิจัยจะนำเอาลักษณะร่วมเด่นๆทางภูมิหลังที่นำสังเกตมาวิเคราะห์(เช่นการมีประสบการณ์นอกหมู่บ้าน) และตั้งเป็นคำถามนำไปสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้นำอีกครั้งเพื่อศึกษาการรับรู้และการประเมินตนเองของผู้นำ

4. **กรณีศึกษาหมู่บ้านตัวอย่างละเอียด** จากจำนวนกลุ่มตัวอย่างทั้ง 10 หมู่บ้าน จะมีอยู่หมู่บ้านหนึ่งซึ่งกำลังแสวงหาวิธีการทำงานใหม่ที่ก้าวล้ำไปกว่ากลุ่มอื่นๆ ผู้วิจัย นักพัฒนา และผู้นำหมู่บ้านนั้นได้ตัดสินใจที่จะเลือกหมู่บ้านนี้มาเป็นกรณีศึกษาเพื่อทำการศึกษาอย่างละเอียด

5. **การสัมภาษณ์แบบทั่วไปและแบบเจาะลึก** โดยเลือกสัมภาษณ์บรรดาสมาชิกเพื่อดูแรงจูงใจในการเข้ากลุ่ม การเปลี่ยนแปลงการรับรู้และความคิดเห็นต่องานพัฒนา ฯลฯ และเลือกสัมภาษณ์บุคคลที่อยู่นอกกลุ่ม หรือบุคคลที่เป็นตัวแทนสถาบัน เช่น ครู พระ อนามัย ฯลฯ ถึงทัศนคติที่มีต่อกลุ่มพัฒนา บทบาทของกลุ่มพัฒนาที่มีต่อชุมชนในด้านต่างๆ

6. **การศึกษาจากการเขียนรายงาน (Self-Report) ของพนักงานสนาม** เนื่องจากศูนย์ฯมีเจ้าหน้าที่ท่านหนึ่งที่แต่งงานกับชาวบ้าน และพักอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน พนักงานท่านนี้ได้เขียนบันทึกรายงานส่วนตัวมานับตั้งแต่เข้าไปอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งมีทั้งการบันทึกเหตุการณ์ การแสดงความคิดเห็น และการประเมิน ซึ่งนับว่าเป็นข้อมูลจากผู้สังเกตการณ์ที่มีประโยชน์มาก

7. **การเสวนากันในระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องทุกระดับ** เนื่องจากศูนย์ฯมีประเพณีในการจัดประชุมย่อยระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องโดยถือเป็นส่วนหนึ่งของการทำงานอยู่แล้ว ดังนั้น นักวิจัยจึงอาศัยรูปแบบดังกล่าวมาจัดระบบให้มีความรัดกุมมากขึ้น เช่น มีการกำหนดประเด็นที่จะพูดคุยกัน และเชื่อมโยงการประชุมแต่ละครั้งให้มีเนื้อหาที่ต่อเนื่องกันเพื่อให้เห็นการเคลื่อนไหวในลักษณะของกระบวนการ (process) วิธีการนี้คล้ายกับ Focus Group interview แต่ยืดหยุ่นกว่า

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การวิจัยครั้งนี้จะเปิดโอกาสให้บุคคลทั้ง 3 กลุ่ม คือนักวิจัย นักพัฒนา และชาวบ้านมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนอย่างเต็มที่และตามความสามารถของแต่ละฝ่าย ดังนั้นในขั้นตอนของการเก็บข้อมูล ผู้เขียนได้พยายามจัดบทบาทให้ฝ่ายอื่นๆมีส่วนร่วมให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังจะเห็นได้จากเครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูลและวิธีการใช้เครื่องมือเหล่านั้น ตัวอย่างเช่น ในการสัมภาษณ์อดีตชีวิตนั้น ในระยะเริ่มแรก นักวิจัยและนักพัฒนาจะช่วยกันสัมภาษณ์โดยนักพัฒนาซึ่งคลุกคลีกับผู้นำมานานจะสามารถใช้คำถามเจาะลึกได้ และในการสัมภาษณ์กลุ่ม

ตัวอย่างรายชื่อๆมา ผู้นำรายแรกที่เคยถูกสัมภาษณ์ก็จะเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ช่วยสัมภาษณ์หรือผู้คอยช่วยให้คำอธิบายว่าคำถามแต่ละข้อมีเป้าหมายอะไร

การวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับระดับของกิจกรรมที่จะใช้เป็นหน่วยของการวิเคราะห์นั้น จะมี 3 ระดับคือ ระดับกิจกรรมกลุ่ม กิจกรรมเขต และกิจกรรมหมู่บ้าน (ตั้งแต่ปีพ.ศ.2518-2531)

หน่วยของกิจกรรมที่จะวิเคราะห์มีอยู่ 3 หน่วยคือ (1)กิจกรรมการพัฒนาที่ชาวบ้านร่วมทำกับศูนย์ฯ (2)กิจกรรมการพัฒนาตามแบบที่ชาวบ้านทำกันเอง (3)กิจกรรมอื่นๆในชีวิตปกติของชุมชน (ในชีวิตประจำวันและในพิธีกรรม)

วิธีการวิเคราะห์นั้น จะใช้แนวทางแบบโครงสร้าง-ประวัติศาสตร์ (Structural-Historical Approach) โดยจะให้ความสนใจต่อประเด็นปัญหาการวิจัย คือการดำรงอยู่ของชุมชนที่จะพิจารณาทั้งมิติทางเศรษฐกิจ การตัดสินใจ และการอยู่ร่วมกัน (ศาสนา-วัฒนธรรม) โดยวิเคราะห์ใน 2 ระดับคือ ระดับการแสดงออกเป็นรูปธรรมและระดับนามธรรมที่อยู่เบื้องหลัง ตัวแปรที่จะใช้เป็นเกณฑ์คือ

1. การถอดความหมาย (Decoding process) ตัวอย่างเช่น ในระดับรูปธรรม มีวิธีการทำงานหลายอย่างที่ชาวบ้านค้นคิดขึ้นมา เช่น การทดสอบน้ำใจของสมาชิกใหม่ การเตรียมกลุ่มน้องใหม่ การจัดระบบการจัดการโดยแบ่งเป็นกลุ่มย่อยๆ แล้วจึงมารวมตัวกันเข้าเป็นเครือข่ายในรูปของสหพันธ์ระดับเขต ในระดับนามธรรม เราจะวิเคราะห์ว่า ปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมดังกล่าวมีความต่อเนื่อง (หรือขาดตอน) กับรูปแบบวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอยู่อย่างไร
2. การศึกษาการทำหน้าที่ (Functioning) เช่น กลุ่มพัฒนามีหน้าที่ต่อชุมชนในด้านไหน/อย่างไร กิจกรรมรวมหมู่ (Collective action) ทำหน้าที่อะไรต่อการดำรงอยู่ของเครือข่ายระหว่างเขต การจัดประชุมกลุ่มประจำเดือน หรือผู้นำแต่ละท่านมีหน้าที่ต่อกลุ่มอย่างไร
3. การวิเคราะห์กลไกและเงื่อนไขในกิจกรรมต่างๆ ตัวอย่างเช่น การที่กลุ่มพัฒนาต้องการจะรื้อฟื้นความมั่นใจในวัฒนธรรมของชุมชน กลุ่มฯจะต้องจัดหาเงื่อนไขและกลไกอะไรบ้าง หรือการที่ศูนย์ฯต้องการจะรื้อฟื้นการพึ่งตนเองของชาวบ้านโดยเริ่มต้นจากกิจกรรมภายในกลุ่ม ศูนย์ฯจะต้องใช้กลไกอะไรบ้าง
4. การศึกษาผลกระทบ (Impact study) คือการวัดผลกระทบที่เกิดจากการทำกิจกรรม โดยมีระดับที่จะใช้ประเมิน 2 ระดับ คือ ระดับกลุ่มและระดับบุคคล ในแต่ละระดับจะมีการสร้างตัวบ่งชี้ (indicators) ขึ้นมาพิจารณา เช่น ในระดับกลุ่มจะพิจารณาความสามารถของกลุ่มในการ

แก้ปัญหาภายในกลุ่ม การขยายงานของกลุ่ม ความต่อเนื่องและยั่งยืนยาวของกลุ่ม ส่วน**ระดับบุคคล** ได้กำหนดที่จะพิจารณาความสามารถของผู้นำเป็นพิเศษ โดยมีตัวบ่งชี้ในด้านต่างๆ เช่น ความสามารถในการจัดการประชุมได้ด้วยตนเอง ความคิดริเริ่มและดำเนินกิจกรรมใหม่ๆ ได้ ฯลฯ แน่นอนว่า การค้นคิดตัวบ่งชี้นี้จะมาจากการพิจารณาร่วมกันระหว่างนักวิจัย (ศึกษาจากทฤษฎีไป) นักพัฒนา (ใช้เกณฑ์การพัฒนา) และชาวบ้าน (ค้นคิดมาจากวัฒนธรรมของตน)

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า สำหรับวิถีวิทยาในการวิจัยเชิงคุณภาพนี้ ขั้นตอนของการเก็บข้อมูลและขั้นตอนของการวิเคราะห์หาค่าที่นั่นมักจะไม่ได้แยกกันอย่างเด็ดขาด กล่าวคือ หลังจากมีการเก็บข้อมูลมาชุดหนึ่งแล้ว อาจจะมีการวิเคราะห์ย่อยๆ แล้วก็ย้อนกลับไปเก็บข้อมูลใหม่โดยอาศัยการวิเคราะห์ย่อยที่ผ่านมา

ตัวอย่างเช่น เทคนิคที่ผู้วิจัยเรียกว่า "การวิเคราะห์จากวงใน" เมื่อได้เก็บข้อมูลประวัติที่ผู้นำและสมาชิกในกลุ่มเคยมีประสบการณ์ในการเข้ากลุ่มต่างๆ มาก่อนและการมาเข้ากลุ่มศูนย์ฯ จากข้อมูลที่ได้ รอบแรกนักวิจัยจะเป็นผู้ลงมือวิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างกลุ่มศูนย์ฯ กับกลุ่มอื่นๆ ต่อจากนั้นจะขอให้นักพัฒนาวิเคราะห์ความแตกต่างนี้บ้าง ซึ่งก็จะเป็นทัศนะของคนที่ไม่ใกล้ชิดกับชุมชนมากขึ้น และในขั้นตอนนี้ นักวิจัยจะนำเสนอผลการวิเคราะห์ให้นักพัฒนาได้เปรียบเทียบด้วย

ในรอบสุดท้ายที่เป็นการวิเคราะห์จากคนวงในสุดก็คือ การจัดโอกาสให้ชาวบ้านได้วิเคราะห์ความแตกต่างนั่นเอง เทคนิคที่ใช้คือ Focus group review โดยมีประเด็นนำการสนทนาอยู่ในขั้นนี้ การวิเคราะห์จากทุกวงจะถูกนำมาลงขันเป็นการวิเคราะห์ร่วมกัน การทำงานในลักษณะนี้จะถูกนำมาใช้สำหรับประเด็นปัญหาย่อยๆ ที่เป็นปัญหาสำคัญของกรวิจัย เช่น ทำอย่างไรกลุ่มพัฒนาจึงจะยั่งยืนและมีบทบาทต่อชุมชนได้มากที่สุด ทำไมเรามารวมกลุ่มกัน ความหมายของการรวมกลุ่มแปลว่าอะไร เป็นต้น

ผู้วิจัยพบว่า การทำการศึกษาวิจัยในลักษณะที่ไม่ได้มีการวางแผนไว้อย่างตายตัว จะเปิดโอกาสให้พอมือของว่างให้เกิดการริเริ่มสร้างสรรค์ขึ้นได้ในระหว่างการวิจัย ตัวอย่างเช่น เหตุการณ์บังเอิญที่เกิดในระหว่างการวิเคราะห์ข้อมูล หลังจากที่ได้วิเคราะห์ย่อยๆ ในรูปแบบของการเสวนาและประชุมย่อยแล้ว ในยกสุดท้ายของการประมวลภาพทั้งหมดซึ่งมีการดำเนินการในหลายรูปแบบ สำหรับการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับนักพัฒนานั้น ได้เลือกใช้รูปแบบที่ให้นักวิจัยเขียนร่างทั้งหมดเป็นรอบแรก โดยแยกระหว่างส่วนที่เป็นข้อเท็จจริง และส่วนที่เป็นการวิเคราะห์ออกจากกันอย่างชัดเจน หลังจากนั้นก็ส่งรายงานทั้งหมดให้นักพัฒนาอ่าน ประมาณ 2 อาทิตย์ ก็ขอจัดประชุมเพื่อพูดคุยกัน (ต้องแยกนักพัฒนาออกจากพื้นที่เพื่อให้ปลอดภัยจากงานประจำชั่วคราว จะได้มีสมาธิและมีความต่อเนื่องในการคิด) สิ่งที่ทำร่วมกันก็คือ การตรวจสอบความ

ถูกต้องของข้อมูล และการแสดงทัศนะของนักพัฒนาในส่วนของการวิเคราะห์

สำหรับการวิเคราะห์รอบสุดท้ายระหว่างนักวิจัย นักพัฒนา และชาวบ้านนั้น ไม่สามารถจะใช้รูปแบบเดิมได้เพราะชาวบ้านไม่ถนัดในเรื่องการอ่าน ผู้วิจัยและนักพัฒนาจึงได้พาผู้นำชาวบ้านประมาณ 10 ท่านที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับการวิจัยไปจัดประชุมเพื่อวิเคราะห์ผลร่วมกันที่รีสอร์ทแห่งหนึ่งในต่างจังหวัด สำหรับวิธีการนำเสนอร่างผลการวิจัยนั้น รอบแรกผู้วิจัยได้วาดเป็นภาพร่างแสดงเนื้อหาส่วนต่างๆของการวิจัย หลังจากนั้นก็แบ่งหน้าที่กันในเรื่องระหว่างนักพัฒนาแต่ละท่านให้นำเสนอเนื้อหาแต่ละส่วน แล้วขอให้ชาวบ้านวิเคราะห์ผลที่ออกมา

ในระหว่างนี้มีเหตุการณ์บังเอิญที่เป็นข้อคิดสำคัญของการวิจัยเกิดขึ้นเหตุการณ์หนึ่ง กล่าวคือ ตามปกติ เวลาที่มีการพูดคุยกันทุกครั้ง จะมีการบันทึกข้อมูลอยู่ 2 แบบพร้อมๆกัน คือจะมีนักวิจัยหรือผู้ช่วยนักวิจัยเป็นผู้จดบันทึกพร้อมกับมีการอัดเทป ในระหว่างที่กำลังมีการประชุมอยู่นั้น เจ้าของรีสอร์ทได้เข้ามาสอบถามเกี่ยวกับความสะดวกในการบริการ ผู้วิจัยจึงขอให้ที่ประชุมหยุดพักชั่วคราวและได้กดเครื่องเทปปิดเอาไว้ จากนั้น ผู้วิจัยได้ออกไปพูดคุยกับเจ้าของรีสอร์ท เมื่อกลับเข้ามาในห้องประชุม ผู้วิจัยพบว่าผู้นำชาวบ้านกำลังนั่งล้อมวงรอบเครื่องอัดเทปและเปิดฟังสิ่งที่อัดไปแล้วอย่างตั้งใจ พร้อมกันนั้น ก็เริ่มซักถามกันว่า ที่พูดตรงนั้นหมายความว่าอะไร บางคนก็ให้คำอธิบายเพิ่มเติมสิ่งที่ตนเองพูด บางคนก็ขอแก้ไขสิ่งที่พูดแล้วทำให้คลุมเครือ

จากเหตุการณ์นี้ทำให้ผู้วิจัยตระหนักว่า แม้เราจะตั้งใจให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในงานวิจัยอย่างเต็มที่ แต่ความเคยชินบางอย่างก็ทำให้เรานึกไม่ถึงว่า การปฏิบัติบางรูปแบบเป็นการปิดกั้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านโดยไม่ตั้งใจ เพราะนับตั้งแต่เริ่มมีการอัดเทปมา ก็มีแต่ผู้วิจัยและนักพัฒนาเท่านั้นที่ได้ฟังเทปและถอดเทปโดยชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมนี้เลย ในเหตุการณ์ที่เล่ามาข้างต้นนี้ เกิดมาจากผู้นำชาวบ้านท่านหนึ่งที่มีลักษณะกล้าหาญชาญชัยไม่ค่อยเกรงกลัวใคร ได้พูดกับนักพัฒนาว่า เห็นที่มวิจัยอัดเทปมาหลายเดือนแล้ว แต่ไม่เคยได้ยินเสียงตัวเองที่ออกจากเครื่องอัดเทปเลยว่าเป็นอย่างไร และอยากจะขอฟัง จากความสนใจส่วนตัวตรงนี้ค่อยๆผ่านเข้าสู่ความสนใจในเนื้อหาที่พูดคุยกัน ดังนั้นในระยะต่อมา สำหรับประเด็นสำคัญที่ต้องการการวิเคราะห์เจาะลึกอย่างถึงที่สุด ผู้วิจัยจะใช้วิธีเปิดเทปที่พูดคุยกันไว้แล้วให้ฟังเพื่อเป็น stimulus เรียกปฏิกริยาจากผู้ฟัง

การนำเสนอผลการวิจัย

รูปแบบดั้งเดิมของการทำวิจัยนั้น เมื่อทำเสร็จ ผู้วิจัยก็จะเขียนรายงานการวิจัยแล้วตีพิมพ์เผยแพร่ให้สาธารณชนที่สนใจได้อ่าน ซึ่งรูปแบบการเผยแพร่ดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยก็ได้จัดทำและเป็นรูปแบบที่ไม่ยากนัก รูปแบบต่อไปก็คือการขยายผลการวิจัยให้ไปถึงกลุ่มผู้ทำงานพัฒนาในพื้นที่ที่

ไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับงานวิจัย ขั้นตอนนี้เริ่มยากขึ้นมาเล็กน้อย ทั้งนี้เพราะคนทำงานในสนามนั้น ไม่มีนิสัยในการอ่านผลการวิจัยที่หนาถึงเกือบ 400 หน้า ในขั้นตอนนี้ จึงต้องมีการรายงานผลการวิจัยฉบับย่อซึ่งมีความหนาเพียง 40 หน้า และนำเอาการเขียนภาพสรุปแสดงความเชื่อมโยงระหว่างตัวแปรต่างๆมาช่วย

แต่ขั้นตอนที่ยากที่สุดก็คือ จะขยายผลการวิจัยให้ไปถึงชาวบ้านทุกคนที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยได้อย่างไร (สำหรับกลุ่มผู้นำนั้น ยังสามารถประยุกต์เอารูปแบบการสรุปผลการวิจัยฉบับย่อมาแล้วส่งกันฟังได้) ในการแก้ปัญหา กลุ่มผู้วิจัยได้สำรวจรูปแบบการทำงานด้านการศึกษาที่ศูนย์ฯและชาวบ้านที่อยู่และมีความคุ้นเคย และพบว่าวัฒนธรรมในการให้และแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ในการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาของชาวบ้านคือ**การใช้สไลด์ประกอบการบรรยาย**

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ ได้เล่าว่า รูปแบบดังกล่าวเกิดมาจากการค้นคิดบวกลบกับความบังเอิญ โดยเริ่มต้นจากการถ่ายรูปเวลาที่มีการประชุมหรือมีการประกอบพิธีกรรม หลังจากนั้นก็เอารูปที่ถ่ายแล้วมาดูกัน ขั้นต่อมา ก็วิวัฒนาการมาเป็นการถ่ายสไลด์ แล้วนำสไลด์มาฉายดูกันเล่นๆ ในขั้นต่อมาก็เริ่มเรียงรูปสไลด์ตามลำดับเหตุการณ์ และมีการพากย์เล่นๆ ประกอบ จนรูปแบบสุดท้ายได้พัฒนามาเป็นการ**ทำสไลด์เพื่อการศึกษา**ที่มีการจัดภาพและการเขียนสคริปต์ที่มีเป้าหมายแน่ชัด และการใส่เสียงพากย์ให้เป็นเรื่องเป็นราว

หลังจากเจรจากันภายในกลุ่มผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดแล้ว ก็ได้ข้อสรุปว่า จะนำเสนอผลการวิจัยต่อชาวบ้านในรูปแบบของสไลด์ ต่อจากนั้น ผู้วิจัยก็ทำหน้าที่ยกร่างสคริปต์ซึ่งในขั้นตอนนี้ การบันทึกประโยคต่างๆที่ตัวละคร (ผู้ให้สัมภาษณ์) พูดเอาไว้ ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ กล่าวคือ ผู้วิจัยจะใช้คำพูดดังกล่าวเป็นตัวแทนแนวคิดให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งหมายความว่าผู้วิจัยได้ตั้งใจจะใช้ภาษาของชาวบ้านเองเพื่อสื่อสารย้อนกลับไปที่บ้านอื่นอีกครั้ง (โดยผู้วิจัยได้แต่งเติมบริบทใหม่ที่แวดล้อมด้วยคำดังกล่าวเพื่อสื่อแนวคิดที่ผลการวิจัยต้องการจะบอก) การร่างสคริปต์และการเลือกภาพมาประกอบรูปเป็นงานที่ทำร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับนักพัฒนา

รอบต่อมา ก็นำเอาสไลด์ที่สร้างขึ้นตามสคริปต์รอบแรกมาฉายให้กลุ่มผู้นำดู (ใช้เสียงพากย์เป็นคนเมือง หญิง-ชาย 2 เสียงสลับกันพูดภาษาคำเมือง ดนตรีพื้นเมืองประกอบ) โดยบอกเป้าหมายของการดูชมอย่างชัดเจนว่า ต้องการให้ดูเพื่อแสดงความคิดเห็นและจะนำไปแก้ไขทั้งในด้านเนื้อหา รูปแบบ และเทคนิคการจัดทำ ในการจัดฉายรอบแรกนั้น ผลปรากฏว่า กลุ่มคนดูไม่ค่อยจะสนใจเนื้อหาสาระเท่าใดนัก เพราะเป็นการดูสไลด์เพื่อความบันเทิงมากกว่า เช่นคอยจับตาดูว่าจะมีภาพของใครปรากฏขึ้นบ้าง แล้วก็พูดจากระเซ้าเย้าแหย่กัน แต่ทว่าผู้วิจัยเคยผ่านประสบการณ์เช่นนี้มาแล้วเมื่อนำสมุดภาพไปใช้สอนหนังสือให้คนงาน กล่าวคือ วัฒนธรรมในการ

ดูหนังสือภาพของชาวบ้านนั้นจะเป็นไปเพื่อความสนุกสนานก่อนเป็นเบื้องต้น แล้วจึงจะคิดพิจารณาไตร่ตรองในขั้นต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อภาพที่นำมาเสนอนั้นเป็นภาพของตนเองและนำเสนอในบรรยากาศของกลุ่ม

ดังนั้น เมื่อผ่านความบันเทิงรอบแรกไปแล้ว ในการฉายรอบที่สอง คนดูก็เริ่มมีปฏิกิริยาเปลี่ยนไป เริ่มมีการวิจารณ์ทั้งความถูกต้องของเนื้อหาสาระ เริ่มวิจารณ์และให้ข้อเสนอแนะด้านเทคนิคในระหว่างดู และเมื่อดูสไลด์ทั้งชุดจบ ก็ได้เปิดให้มีการแสดงความคิดเห็นเพื่อการนำสไลด์ดังกล่าวไปฉายให้กลุ่มเป้าหมายที่เป็นสมาชิกในกลุ่มดู

ณ จุดนี้ มีสิ่งที่น่าสนใจเกิดขึ้นก็คือ **หน้าที่ใหม่**ของสไลด์สรุปผลการวิจัยชุดนี้ กล่าวคือ มีความคิดเห็นที่เห็นพ้องต้องกันว่า เนื่องจากกลุ่มพัฒนานั้นตั้งมาสิบกว่าปีแล้ว การบันทึกประวัติศาสตร์ยุคแรกของกลุ่มก็กระจัดกระจายอยู่ในความทรงจำของผู้อาวุโสรุ่นบุกเบิกเท่านั้น ซึ่งหลายส่วนก็ลืมนไปเพราะกาลเวลา และสิ่งที่ลืมนหายไ่มากที่สุดก็คือ **เจตนารมณ์และอุดมการณ์ของกลุ่ม** (ตั้งกลุ่มเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน) ที่เคยเข้มข้นมากในยุคบุกเบิกแต่ก็มาเฉื่อยชาไปในยุคหลังๆ (แม้แต่ผู้อาวุโสหลายท่านก็สารภาพว่า ความตั้งใจเบี่ยงเบนไปจากเดิมมาก) ทำให้บางครั้งอุดมการณ์ต่างๆ เหลือแต่ระดับคำพูดแต่ขาดการปฏิบัติจริงมารับรับคำพูด ดังนั้น กลุ่มผู้นำชาวบ้านจึงมีความเห็นว่าสไลด์ดังกล่าวน่าจะมาทำหน้าที่มาหรือฟื้นฟูเจตนารมณ์และอุดมการณ์ของกลุ่มที่ค่อยๆ ลืมนหายไปให้กลับเข้าที่เข้าทางดังเดิม และจะต้องนำสไลด์ชุดนี้ไปใช้ในการสร้างจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ของกลุ่ม (ต่อมา ชาวบ้านได้ขยายแนวคิดนี้ออกไปในระดับชุมชน) สำหรับคนเฒ่าคนแก่ที่ธรรมะธรรมโฆบางท่านก็เปรียบเทียบว่า สไลด์ชุดนี้เป็นเหมือนพระไตรปิฎก และนักวิจัยก็เป็นเหมือนพระอานนท์ที่บันทึกประวัติการทำงานของพระพุทธเจ้าเอาไว้ การมาวิจัยก็เป็นการสังคายนาคำสอนเรื่องงานพัฒนาอันใหม่

บทสรุป

หากจะให้กล่าวถ้อยคำสั้นๆ ที่เป็นหัวใจของวิธีการวิจัยด้านวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาที่ผู้วิจัยได้ผ่านประสบการณ์วิจัยครั้งนี้มา ผู้วิจัยก็อาจจะกล่าวว่า สำหรับนักพัฒนาที่ใช้การทำงานแนวศาสนธรรม-วัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องยึดหลักการสำคัญอยู่ 2 ประการคือ ประการแรก นักพัฒนาจะต้องเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของชาวบ้านมากเท่าที่เคารพในศักดิ์ศรีของตัวเอง และประการที่สอง นักพัฒนาจะต้องเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้านมากเท่ากับที่เชื่อมั่นในศักยภาพของตัวเอง สำหรับนักวิจัยที่เข้ามาศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมซึ่งต้องใช้หลักการการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ก็จำเป็นต้องยึดหลักการสำคัญ 2 ประการที่เป็นไปในทำนองเดียวกับนักพัฒนาเช่นกัน

เอกสารประกอบการค้นคว้า

1. เบ็ญจา ยอดดำเนิน แอตติกส์ และคณะ (บรรณาธิการ)

การศึกษาเชิงคุณภาพ : เทคนิคการวิจัยภาคสนาม, สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล, 2531

2. สุภางค์ จันทวานิช

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ, โครงการตำราคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535

3. กาญจนา แก้วเทพ

"การวิจัยเชิงคุณภาพ: อะไร ทำไม อย่างไร" ใน การวิจัยเชิงคุณภาพ : อีกก้าวหนึ่งของการวิจัยทางบรรณารักษ์และสารสนเทศศาสตร์, แผนกวิจัยและพัฒนา, สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย, 2535

4. กาญจนา แก้วเทพ และคณะ

การดำรงอยู่ของชุมชน : กระบวนการต่อสู้และพัฒนา, รายงานการวิจัย สภาคณาธิการแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา และ The CEBEMO, 2535